ROCZNIKI TEOLOGICZNE
Tom LIV, zeszyt 1 2007

HENRYK DRAWNEL SDB

EDUKACJA KAPŁANÓW W IZRAELU W ŚWIETLE BABILOŃSKIEJ TRADYCJI SKRYBALNEJ (*KSIĘGA WIZJI LEWIEGO* 24; 31–47)

Jednym z obszarów mało znanych w studiach biblijnych Starego Testamentu jest edukacja młodych pokoleń w starożytnym Izraelu. W literaturze źródłowej ościennych mocarstw Egiptu i Mezopotamii skrybalna tradycja edukacyjna jest dobrze poświadczona i zbadana. Ze względu na faktyczny brak źródeł i niejednoznaczność tradycji biblijnej, naukowcy zajmujący się tą problematyką przedstawiają skrajne opinie, jak na przykład André Lemaire, który usiłował udowodnić, że cały Stary Testament jest niczym innym jak szkolnym podręcznikiem[1]. Menahem Haran (1988) z kolei przekonuje, że szkoły jako takie nie istniały w Izraelu. Émile Puech (1988) udowadnia, że pozabiblijne teksty epigraficzne świadczą o praktykach edukacyjnych w przedwygnaniowym Izraelu, podczas gdy James L. Crenshaw[2], wybitny znawca biblijnej literatury mądrościowej, sceptycznie wypowiada się co do możliwości oddziaływania skrybalnych tradycji edukacyjnych Egiptu i Babilonii na Izrael.

W okresie powygnaniowym jedyną prawdopodobną aluzję do procesu kształcenia naukowcy upatrują w Syr 51, 23 (MS B בבית מדרשי). Uważna analiza niektórych kapłańskich tekstów apokryficznych z okresu Drugiej Świątyni prowadzi do zdumiewającego odkrycia oczywistych wpływów babilońskiej tra-

---

Dr HENRYK DRAWNEL SDB - adiunkt Katedry Literatury Międzytestamentalnej i Nauk Pomocniczych Biblistyki w INB KUL; adres do korespondencji: ul Kalinowszczyzna 3, 20-129 Lublin; e-mail: hdrawnel@yahoo.com

[1] Por. Lemaire 1981, s. 75: „Cette conclusion suivant laquelle tous les textes bibliques sont des textes classiques utilisés dans les écoles de l'ancien Israël ne devrait pas étonner. En effet, elle concorde très bien avec ce que nous savons du rôle de la Bible à une époque postérieure et cela par des témoignages explicites aussi bien de la tradition juive que de la tradition chrétienne"

[2] Por. Crenshaw 1998, s. 108-109.

dycji edukacyjnej na proces kształcenia kapłanów w Izraelu na przełomie IV i III wieku prz. Chr. Jak poniższe rozważania wykażą, niektóre części aramejskiej *Księgi Wizji Lewiego* mogą być poprawnie rozumiane i interpretowane jedynie w kontekście babilońskich praktyk edukacyjnych.

I. OGÓLNA PREZENTACJA *KSIĘGI WIZJI LEWIEGO*

Księga Wizji Lewiego jest dydaktycznym tekstem napisanym w języku aramejskim przez kapłanów lewitów u schyłku IV lub początku III wieku prz. Chr. w celu wprowadzenia kolejnych pokoleń kapłańskich w zagadnienia praktyki, teorii i religijnego charakteru tego zawodu. Pierwsze dwa obszerne fragmenty aramejskie tego dokumentu, pochodzące z jednego orientalnego kodeksu i datowane na IX wiek po Chr., zostały znalezione w genizie karaimskiej synagogi Ezdrasza w Kairze w 1896 roku i opublikowane wkrótce potem[3] Tłumaczenie greckie obszernej części tej kompozycji zachowało się na górze Atos w Grecji w jednym z manuskryptów z XI wieku po Chr. zawierającym apokryficzne *Testamenty Dwunastu Patriarchów*[4]. Niewielki fragment w języku syryjskim przetrwał w kolekcji cytatów patrystycznych z IX wieku po Chr.[5], natomiast groty qumrańskie dostarczyły siedmiu fragmentarycznych manuskryptów (1Q21; 4Q213; 4Q213a; 4Q213b; 4Q214; 4Q214a; 4Q214b) w języku aramejskim tego samego dokumentu[6].

Ponieważ poszczególne fragmenty były odkrywane i stopniowo publikowane w ciągu ostatniego stulecia, ich interpretacja była początkowo uzależniona od tekstu greckiego *Testamentu Lewiego*, który jest częścią chrześcijańskiego

---

[3] H. L. Pass odnalazł fragment pośród tysięcy innych tekstów genizy przywiezionych do biblioteki w Cambridge i opublikował go wraz z J. Arendzenem, por. Pass i Arendzen 1900.

[4] Charles i Cowley opublikowali drugi fragment tego samego tekstu aramejskiego, który trafił do biblioteki w Oxfordzie, por. Charles i Cowley 1907. Fragment grecki został zidentyfikowany przez prof. Lake'a i opublikowany przez Charles'a i Cowley'a w tym samym artykule.

[5] Fragment ten został odnaleziony również przez H. L. Passa w katalogu manuskryptów syryjskich biblioteki w British Museum w Londynie, por. Wright 1871, s. 997.

[6] Wszystkie fragmenty qumrańskie zostały opublikowane przez Greenberga i Stone'a w oficjalnej serii *Discoveries of the Judaean Desert*, por. Stone i Greenfield 1996. Polskie tłumaczenie fragmentów qumrańskich czytelnik znajdzie w: Muchowski 2000a, s. 153-157, a krótki opis fragmentów qumrańskich w: Muchowski 2000b, s. 282-287. Niewielki fragment tekstu *Wizji Lewiego* z genizy kairskiej w tłumaczeniu nie z aramejskiego, lecz z angielskiego można znaleźć w: Mędala 1994, s. 207-208. Wkrótce ukaże się polskie tłumaczenie całej kompozycji wraz ze zrekonstruowanym przeze mnie tekstem w języku aramejskim i greckim. Całościowe przedstawienie wszystkich manuskryptów, ich analizę filologiczną oraz wyczerpujący komentarz w języku angielskim czytelnik znajdzie w: Drawnel 2004.

apokryfu z II wieku po Chr. zwanego *Testamentami Dwunastu Patriarchów*[7] Chrześcijańscy redaktorzy tego apokryfu wykorzystali szereg tradycji żydowskich, a grecki *Testament Lewiego* okazał się silnie uzależniony w swojej treści od aramejskich fragmentów *Wizji Lewiego*. Z tego powodu ta kompozycja aramejska zyskała sobie nazwę aramejskiego *Testamentu Lewiego* lub też *Aramejskiego Lewiego*, czy wreszcie *Aramejskiego Dokumentu Lewiego*. Ta ostatnia nazwa była spowodowana rodzącym się powoli przekonaniem w kręgach naukowców, że ten aramejski tekst, z punktu widzenia literackiego, nie jest testamentem. W rzeczy samej jest on tematycznie i literacko związany ze znalezionymi w Qumran pismami przypisanymi potomkom Lewiego (*Pouczenia Qahata* oraz *Wizje Amrama*)[8] oraz z *Aramejską Księgą Astronomiczną*, której skrócona wersja weszła w skład *Etiopskiej Księgi Henocha* (*1 Hen* 72–82)[9]. Zrekonstruowana pełna nazwa apokryfu Lewiego, *Kopia Pisma Słów Wizji Lewiego*, wskazuje na ścisły związek z tymi kompozycjami oraz na elementy literackie wyrażające treść dydaktyczną i wizjonersko-apokaliptyczną tego dokumentu[10]. Nazwa *Aramejski Dokument Lewiego* stopniowo wychodzi z użytku w literaturze naukowej, gdyż wyrażała ona okres przejściowy w analizie tej kompozycji, okres nacechowany swoistym agnostycyzmem co do rodzaju literackiego całej księgi. Stąd pojawiła się nazwa *Dokument*, która nie wyraża żadnej opinii ani co do treści, ani co do formy literackiej *Wizji Lewiego*.

Treścią *Wizji Lewiego* jest stopniowe dochodzenie Lewiego, patriarchy pokolenia kapłańskiego w Izraelu, do godności kapłańskiej. Jakkolwiek Lewi, jako syn Jakuba, nigdy nie wykonywał żadnej funkcji kapłańskiej w Księdze Rodzaju (Rdz 29, 34; 34, 25. 30; 35, 23; 46, 11; 49, 5), takie teksty jak Pwt 33, 8-11 oraz Ml 2, 4-7 sugerowały jego kapłańskie powołanie. Autor *Wizji Lewiego* buduje obraz pobożnego patriarchy, który ma kontakt w swojej pierwszej wizji (WL 1b) ze światem niebieskim, podczas gdy w drugiej wizji wyniesiony jest przez siedmiu aniołów prawdopodobnie do godności kapłańskiej (w. 3a-7)[11]

---

[7] Krytyczne wydanie greckiego tekstu opracowali de Jonge i Hollander 1978.

[8] Aramejski tekst tych dwóch dokumentów opublikował E. Puech w oficjalnej serii *Discoveries in the Judaean Desert*, por. Puech 2001.

[9] *Aramejska Księga Astronomiczna* została w większości opublikowana przez Milika (Milik 1976, s. 273-297), a jej dwa najobszerniejsze manuskrypty, 4Q208 i 4Q209, zostały w pełni opublikowane przez García Martineza i Tigchelaara w serii *Discoveries in the Judaean Desert*, por. García Martínez i Tigchelaar 2000.

[10] Por. Drawnel 2006a oraz Drawnel 2006b.

[11] Ponieważ tekst *Wizji Lewiego* jest fragmentaryczny, porządek opisywanych wydarzeń uzależniony jest w kilku przypadkach od subiektywnych decyzji wydawców tekstu. Najbardziej kontrowersyjnym problemem jest pytanie, czy *Wizje* zawierają dwa wizjonerskie sny Lewiego, tak jak grecki *Testament Lewiego*, czy też jeden (Kugler 1996); dyskusja na ten temat wraz z krytyką

Pomiędzy dwoma wizjami fragmentaryczna treść tej aramejskiej kompozycji pozytywnie przedstawia rolę Lewiego w zemście nad mieszkańcami Sychem (w. 1c-2; por. Rdz 34) oraz uwalnia Lewiego od odpowiedzialności za sprzedaż Józefa (w. 3; por. Rdz 37), stwierdzając jego nieobecność przy transakcji. Po otrzymaniu drugiej wizji (w. 3a-7) Lewi wraz z rodziną udaje się do Izaaka do Hebronu (w. 8), po czym odnajdujemy go wraz z Jakubem w Betel (w. 9-10), gdzie Jakub udziela mu konsekracji kapłańskiej, następnie cała rodzina znowu dociera do Hebronu (w. 11-13), gdzie Izaak w długim mądrościowo-profesjonalnym pouczeniu (w. 14-50; 51-61) przedstawia kapłanowi Lewiemu porządek sprawowania ofiary całopalnej (w. 19-30) oraz ilość drewna i innych elementów składowych ofiary z pokarmów, które towarzyszą ofierze całopalnej (31-47). Następna część apokryfu przedstawia małżeństwo Lewiego z Melchą, kobietą z rodziny Abrahama, dalej urodziny jego trzech synów, córki oraz prawnuków, zwłaszcza Amrama (w. 62-81). Po czym w poemacie mądrościowym Lewi zachęca swoich synów/uczniów do kontynuacji edukacji kapłańskiej (WL 82-98), a następnie w mowie prorocko-apokaliptycznej (WL 99-104) zapowiada ich kapłańską i królewską przyszłość z jednej strony oraz przyszłą apostazję z drugiej. Niestety ani początek, ani koniec *Wizji Lewiego* nie zachował się, stąd wiele szczegółów dotyczących treści tej ciekawej kompozycji pozostaje nieznana.

II. KAPŁAŃSKA EDUKACJA LEWIEGO A BABILOŃSKA TRADYCJA SKRYBALNA

Najobszerniejsza część *Wizji Lewiego* poświęcona jest instrukcji mądrościowej, w której Izaak, dziadek Lewiego, występuje jako jego nauczyciel (w. 14-50; 51-61). Instrukcja ta rozpoczyna się i kończy dydaktyczną ekshortacją (w. 14-15; 48-50; 58-61) skierowaną przez Izaaka do Lewiego, mającą na celu podkreślenie wagi studiowanego materiału[12]. Dalszy podział literacko-tematyczny pozwala zarazem wyróżnić elementy kapłańskiego *curriculum* uznane za istotne przez kompozytora *Wizji*. Lewi powinien więc strzec się wszelkiej nieczystości seksualnej, zwłaszcza brania za żonę kobiety spoza rodziny plemiennej wywodzącej się od Abrahama (zasada endogamii; w. 16-18, por. w. 62); dalej Izaak poucza Lewiego o sposobie ablucji rytualnych przed rozpoczęciem ofiary

---

teorii jednej wizji w tekście aramejskim przedstawiona jest w: Drawnel 2004, s. 43-49.

[12] Analiza literacka całej instrukcji Izaaka przedstawiona jest w: Drawnel 2004, s. 254-259.

całopalnej (w. 19-21); następnie instrukcja podaje zasady przygotowania i wyboru drewna, aby spalić zwierzę ofiarne, gdzie podana jest lista dwunastu drzew odpowiadających wymogom ofiarniczym (w. 22-25a). Wreszcie opisany jest porządek przygotowania cielca na ofiarę całopalną wraz z porządkiem ułożenia poszczególnych części na ołtarzu razem z ofiarą z pokarmów (w. 25b-30a). Izaak kończy tę część instrukcji podkreślając konieczność postępowania w ustalonym porządku w akcji liturgicznej, zgodnie z miarą i wagą (w. 30b) i przechodzi do kolejnej części, którą rozpoczyna w podobny sposób, nakazując Lewiemu postępowanie zgodne z ustalonym porządkiem, miarą i wagą (w. 31a). Ta ostatnia uwaga odnosi się do kolejnej sekcji instrukcji, w której opisana jest najpierw kalkulacja dotycząca drewna potrzebnego do spalenia określonych zwierząt ofiarniczych (w. 32a-36), a następnie podane są ilości żywności używanej w ofierze pokarmowej (w. 37-46a), która zwykle towarzyszy ofierze całopalnej, opisanej wcześniej w instrukcji. Tę ostatnią część zamyka tablica metrologiczna (w. 46b-47), w której ustalone są arytmetyczne relacje pomiędzy poszczególnymi jednostkami metrycznymi. Dalej następuje ekshortacja Izaaka, skierowana do Lewiego, podkreślająca konieczność zachowania przedstawionego porządku liturgicznego i konieczność przekazywania tej wiedzy kolejnym pokoleniom kapłańskim (w. 48-50). Końcowa część instrukcji (w. 51-61) jest redakcyjnym dodatkiem, gdzie szereg tematów liturgicznych powtarza się z poprzedniej części tekstu (w. 14-50).

1. *Lista drzew nadających się do ofiary całopalnej*-WL 24

„A oto ich nazwy: cedr i jałowiec, i migdałowiec, i srebrny świerk, i świerk, i jodła, cyprys i figa, i dzika oliwka, laur i mirt, i drzewo balsamowe"[13].

Z punktu widzenia formy literackiej wers 24 jest listą wymieniającą rodzaje drzew, których drewno nadawało się do użytku przy spalaniu ofiary całopalnej. Lista ta jest częścią instrukcji zawodowej Izaaka, którą Lewi powinien przestudiować w celu dobrego wypełniania swojego zawodu kapłańskiego. Różnego rodzaju listy są obecne również w tekście biblijnym Starego Testamentu, lecz nie pojawia się tam lista drzew w jednoznacznym kontekście dydaktycznym (Scolnic 1995). Należy jednak zwrócić uwagę na 1 Krl 5, 12-13 (TM), gdzie przy opisie mądrości Salomona przypisywana jest temu królowi znajomość rodzajów drzew jako znak jego obszernej, encyklopedycznej wręcz wiedzy: „Wypowiedział on

[13] Terminy aramejskie określające nazwy drzew nie są łatwe do zidentyfikowania, ponadto wersja aramejska z genizy kairskiej różni się nieco od tekstu qumrańskiego i tłumaczenia greckiego, por. Drawnel 2004, s. 129-131.

również trzy tysiące przysłów, a liczba jego pieśni sięga tysiąca pięciu. Mówił on również o drzewach, począwszy od cedru, który jest w Libanie, aż po hizop, który rośnie w murze; mówił on ponadto o zwierzętach, ptakach, płazach i o rybach"

Kiedy Izaak uczy Lewiego nazwy dwunastu drzew, naśladuje on w ten sposób dydaktyczną praktykę szeroko stosowaną w edukacji pisarzy babilońskich w starożytnej Mezopotamii. Według tej praktyki pisarze – terminatorzy studiowali listy leksykalne uszeregowane tematycznie wokół poszczególnych pól semantycznych. Leksykalne listy zawierające nazwy drzew są obecne już w starożytnym Uruk na początku trzeciego tysiąclecia prz. Chr.[14] i pozostały stałym elementem szkolnej dydaktyki w ciągu tysiącleci kultury babilońskiej. Listy te były częścią szerszej kategorii list tematycznych określanych sumeryjskim terminem UR_5RA (w j. akkadyjskim *ḫubullum* „pożyczka procentowa") widniejącym w pierwszej linii całej listy. Listy te były najpierw przepisywane przez początkujących pisarzy tylko w języku sumeryjskim, lecz późniejsze wersje dodawały drugą kolumnę z tłumaczeniem akkadyjskim[15] Celem studiowania tychże list było opanowanie języka sumeryjskiego, który był językiem edukacji pisarzy babilońskich aż po kres używania pisma klinowego. Listy te ponadto zawierały sekcje poświęcone metrologii babilońskiej i jej strukturze sześćdziesiętnej, na których wzorował się autor *Wizji Lewiego* przy kompozycji w. 32a-46a. Wersety te stanowią nie tyle opis ofiary z pokarmów, ile metrologiczne ćwiczenie mające na celu zapoznanie studentów kapłańskich z podstawowymi elementami wiedzy metrologicznej i arytmetycznej. Niektóre sumeryjskie teksty literackie używane w szkolnej edukacji pisarzy w Nippur zawierają ćwiczenia w słownictwie dotyczącym jednego pola semantycznego[16]. Zabieg literacki więc, polegający na wkomponowaniu w *Wizji Lewiego* fragmentu listy drzew w narrację dydaktyczną tekstu, znajduje swoich poprzedników już w literaturze sumeryjskiej.

Babilońskie listy leksykalne dochodzą do dużych rozmiarów, gdzie jedna lista może zawierać kilka tysięcy jednostek. Lista, której Izaak uczy Lewiego, jest o wiele skromniejsza, lecz kontekst dydaktyczny jest ten sam. Ponadto zarówno w tradycji starożytnej Mezopotamii jak i w kapłańskiej tradycji dydaktycznej *Wizji Lewiego* listy służą temu samemu dydaktycznemu celowi, jakim jest odpowiednie zawodowe wykształcenie początkującego pisarza i kapłana. Babiloń-

[14] Por. Englund i Nissen 1993, s. 103-112; Nissen 1981, s. 103-104; Englund i Nissen 1993, s. 105-106.

[15] Cavigneaux 1980-1983, s. 626-628; listy *ḫubullum* były używane również w edukacji pisarzy w Ugaryt, por. Krecher 1969, s. 137-139.

[16] Rośliny, części rydwanu, łódź kultyczna, rodzaje ryb, kamienie, por. Veldhuis 1997, s. 126-129.

skie listy są również wyrazem pisarskiej tradycji intelektualnej, której celem była nie tylko nauka języka, lecz również nazywanie i kategoryzowanie zjawisk empirycznych. Ten sam kierunek edukacyjny można zauważyć w sekcji metrologicznej *Wizji* (w. 32a-47), która uczy Lewiego metrologicznej terminologii i arytmetycznej kalkulacji. W starożytnym Kanaanie w wykopaliskach archeologicznych w Hacor, Gezer, Taanak i Sychem zostały znalezione fragmenty list leksykalnych (*ḫubullum*) datowane na okres staro- i średnio-babiloński (Demsky 1990, s. 162-163), lecz w okresie żelaza i w okresie powygnaniowym brak jest danych na temat ich znajomości w Izraelu. Wzorowanie się autora *Wizji Lewiego* na edukacyjnych praktykach babilońskich związane jest najprawdopodobniej z kontaktami z babilońską diasporą żydowską V i IV wieku prz. Chr.

2. *Metrologia w kontekście ofiary z pokarmów* (WL 32a-47)

Końcowa część kapłańskiej instrukcji Izaaka rozpoczyna się w w. 31 zachętą do postępowania w odpowiednim porządku, zgodnie z miarą i wagą. Wyrażenie to jest powtórzeniem ekshortacji zwróconej do Lewiego przy końcu opisu porządku ofiary całopalnej (w. 30b) i podkreśla wagę przywiązywaną przez kapłańskiego autora do ustalonego porządku postępowania i do używanego systemu miar i wag. Za wyjątkiem wersetu 32a, cała metrologiczna sekcja *Wizji Lewiego* (w. 32b-47) zachowała się jedynie w tłumaczeniu greckim manuskryptu z góry Atos, aramejski tekst niestety zaginął[17] Uważna analiza w. 32a-47 pozwala na stwierdzenie, że wymieniane jednostki metrologiczne układają się w regularny schemat liczbowy, który znajduje swoje wytłumaczenie w tekstach metrologicznych studiowanych przez pisarzy babilońskich. Obecność tego schematu wskazuje, że celem opisu ilości drewna i innych materiałów ofiarniczych nie jest jedynie przekazanie wiadomości co do porządku sprawowanej ofiary z pokarmów, lecz również nauka podstawowych zasad sześćdziesiętnego systemu metrologicznego.

Pierwsza część instrukcji metrologicznej dotyczy ilości drewna, które należy przygotować na ołtarzu w odpowiedniej ilości do wielkości ofiarowanego zwierzęcia. Prezentowane liczby dotyczą ułamków talentu, gdzie wartości liczbowe schodzą od pełnej miary jednego talentu, składającej się z 60 min, do coraz mniejszych wartości min, które są niczym innym jak ułamkami wartości jednego talentu. Drewno przeznaczone dla tłuszczu poszczególnych zwierząt to wielo-

[17] Jedynie werset 32a jest obecny w MS A z genizy kairskiej, który tu się urywa. MS E 18, 2 z góry Atos zawiera literalne tłumaczenie tekstu aramejskiego i pokrywa się z zachowanym tekstem aramejskim z genizy kairskiej w. 11-32a oraz w. 65-69a; por. Drawnel 2004, s. 31, 50-51.

krotność miny pozostająca w relacji 1:10 w stosunku do ilości drewna przeznaczonego dla mięsa danego zwierzęcia.

Tabela 1. Ułamki talentu i wielokrotności miny (WL 32a-36)

Zwierzę	Drewno dla mięsa (Ułamki talentu)	Drewno dla tłuszczu (Wielokrotności miny)
תורא רבא/ ὁ ταῦρος ὁ τελείος	ככר/τάλαντον	שיתה/ἓξ
פר חורין; ὁ ταῦρος ὁ δεύτερος	πεντήκοντα	πέντε
μόσχον τέλειον	μ	———
κριὸς ἐκ προβάτων ἢ τράγος ἐξ αἰγῶν	λ	τρεῖς
ἄρνα ἐκ προβάτων ἢ ἔριφον ἐξ αἰγῶν	κ΄	β΄
ἀμνὸς τέλειος ἢ ἔριφος ἐξ αἰγῶν	ιε΄	μίαν ἥμισυ

Ofiarowane zwierzę	Drewno dla mięsa (Ułamki talentu)		Drewno dla tłuszczu (Wielokrotność miny)
dorosły wół	talent	= 1 (= 60)	sześć (min)
drugi wół	pięćdziesiąt (min)	= 5/6	pięć (min)
cielec	40 (min)	= 2/3	cztery (miny)[18]
baran albo kozioł	30 (min)	= 1/2	trzy (miny)
jagnię albo koziołek	20 (min)	= 1/3	dwie (miny)
jagnię albo koziołek	15 (min)	= 1/4	jedna (mina) i pół

Druga część instrukcji metrologicznej przypisuje poszczególnym zwierzętom odpowiednią ilość soli mierzoną w sea (סאה, gr. σάτον, por. Rdz 18, 6; 1 Sm 25, 18; 1 Krl 18, 32 itd.), jednostce pojemności używanej w północno-zachodniej kulturze semickiej. Jest to dalsza część ćwiczenia metrologicznego, gdzie, podobnie jak w przypadku talentu, podana jest najpierw podstawowa miara jednej sea, a później jej ułamki w zmniejszającym się porządku wielkości.

[18] Ta wartość została prawdopodobnie przez przypadek opuszczona przez pisarza.

Tabela 2. Ułamki sea a sól (WL 37-40a)

Zwierzę	Sól (ułamki sea)	
dorosły wół	σάτον	sea (1)
drugi wół	τὰ πέντε μέρη ἀπὸ τῶν ἓξ μερῶν	pięć części z sześciu części (5/6 sea)
młody cielec	τὸ δίμοιρον	dwie części (2/3 sea)
baran albo kozioł	τὸ ἥμισυ	połowa (1/2 sea)
jagnię albo koziołek	τὸ τρίτον	trzecia (część) (1/3 sea)

Trzecia i czwarta tabela przedstawiają kolejną część ćwiczenia metrologicznego, gdzie podstawą prezentacji jest nadal jedna sea i jej ułamki w zmniejszającym się porządku wielkości. Miara ta odnosi się tutaj do ilości mąki (tab. 3) i oleju zmieszanego z mąką (tab. 4), gdzie ilość wina przypisana poszczególnym zwierzętom odpowiada objętościowo ilości oleju zmieszanego z mąką.

Tabela 3. Ułamki miary sea a mąka (WL 40b-42)

Zwierzę	Mąka (ułamki sea)	
dorosły wół, drugi wół, młody cielec	σάτον	sea (1)
baran albo kozioł	τὰ δύο μέρη	dwie części (2/3 sea)
jagnię albo koziołek	τὸ τρίτον	trzecia (część) (1/3 sea)

Tabela 4. Ułamki sea a olej (WL 43-44)

Zwierzę	Olej zmieszany z mąką = wino (ułamki sea - kontynuacja)	
wół	τὸ τέταρτον	czwarta (część) (1/4 sea)
baran	τὸ ἕκτον	szósta (część) (1/6 sea)
jagnię	τὸ ὄγδοον	ósma (część) (1/8 sea)

Podobnie jak w przypadku wielokrotności miny w w. 32a-36, autor *Wizji Lewiego* przedstawia w w. 45-46a (tab. 5) wielokrotności miary wagi, jakim jest szekel w odniesieniu do ilości kadzidła i mąki, poczynając od sześciu szekli,

uznanych za wartość numeryczną jeden, i podając ułamki tejże wartości w odniesieniu do tej pełnej wartości.

Tabela 5. Wielokrotności szekla (WL 45-46a)

Zwierzę	Kadzidło (wielokrotność szekla)	
wół	ἓξ	sześć (szekli = 1)
baran	τὸ ἥμισυ αὐτοῦ	jego połowa (3 szekle = 1/2)
jagnię	τὸ τρίτον	jego trzecia część (2 szekle = 1/3)
mąka	δύο	dwa szekle (1/3)

Edukację metrologiczną zamyka tabela ukazująca relację pomiędzy poszczególnymi miarami (tab. 6), które były wcześniej omawiane. Dodatkowo pojawia się efa, miara pojemności, jednakże jej relacja do sea (1/3 sea = 1/3 efa) jest prawdopodobnie błędnie podana[19] Nowym terminem jest tu również bat (בת), biblijna miara objętości (1 Krl 7, 26. 38; 2 Krn 4, 5) i pojemności (Ez 45, 10. 11. 14). Najmniejsza jednostka miary, „thermos", odpowiadająca 1/16 szekla, prawdopodobnie jest zapożyczeniem z języka hetyckiego[20]. Ponieważ ani północno-zachodnia kultura kananejska, ani babiloński system miar i wag nie zna podziału szekla na 16 części, jednostka ta jest prawdopodobnie wprowadzona tutaj jedynie jako element kalkulacji, bez realnego odzwierciedlenia w systemie metrycznym. Podobne ułamki szekla, używane jedynie w arytmetycznych kalkulacjach, istniały w mezopotamskiej tradycji skrybalnej[21].

Tabela 6. Relacje metrologiczne pomiędzy miarami (WL 46b-47)

τὸ τρίτον τοῦ σάτου	τὸ τρίτον τοῦ ὑφή
τὰ δύο μέρη τοῦ βάτου	ὁλκῆς τῆς μνᾶς ν΄ σίκλων
τοῦ σικλίου τὸ τέταρτον	ὁλκὴ θερμῶν δ΄
ὁ σίκλος	ις΄ θέρμοι

[19] Por. Drawnel 2004, s. 292.
[20] Por. tamże, s. 293.
[21] Por. tamże.

trzecia (część) sea (1/3 sea)	= trzecia (część) efy(1/3 efy)
dwie części bat (2/3 bat)	= ciężar miny = 50 szekli
czwarta (część) szekla (1/4 szekla)	= ciężar 4 thermoi
szekel (1 szekel)	= 16 thermoi

3. *Metrologiczne studia pisarzy babilońskich*

Babilońska matematyka szkolna wyrosła z ekonomicznych i administracyjnych potrzeb społeczeństwa sumeryjskiego i akkadyjskiego w III i II tysiącleciu prz. Chr. Wraz z rozwojem miast-państw na terenie południowej Mezopotamii i rosnącym dobrobytem ekonomicznym pojawiła się klasa wykształconych pisarzy, którzy byli zdolni podejmować obowiązki związane z zarządzaniem pałacu i świątyni, opierając się na znajomości pisma i umiejętności prowadzenia rachunków. Forma matematycznego wykształcenia pisarzy osiągnęła swoje apogeum w okresie starobabilońskim (I poł. drugiego tysiąclecia prz. Chr.), gdy szkoła sumeryjsko-akkadyjska (sum. *é-dub-ba-a*, akkad. *bīt ṭuppi*, „dom tabliczki") przeżywała swój okres świetności połączony z intensywną twórczością literacką. Był to z pewnością okres „kanonizacji" literatury szkolnej, szkolnego *curriculum* i sposobów nauczania, silnie związanych z językiem i kulturą sumeryjską, i przełożonych na grunt języka i kultury akkadyjskiej.

Metoda nauczania polegała na stosowaniu matematyki dla celów użytkowych, gdzie obliczenia metrologiczno-arytmetyczne konkretnych przedmiotów czy rozwiązywanie problemów obliczeniowych przybierały konkretną formę tablic arytmetycznych, tablic stałych danych numerycznych (nazywanych również listami odpowiedników liczbowych) i tekstów z matematycznym problemem do rozwiązania (por. Nemet-Nejat 1993, s. 18-25). Na elementarnym poziomie nauczania student pisarski uczył się tablic mnożenia, tablic odejmowania i tablic z systemem miar i wag.

Pierwszym podstawowym krokiem w matematycznej edukacji pisarza było zapoznanie się z systemem miar i wag oraz ich strukturą sześćdziesiętną. Uczeń po raz pierwszy studiował ten system przy okazji przepisywania list leksykalnych (*ḫubullu*, por. wyżej), które stanowiły pierwszy krok w edukacji babilońskiej. Listy te w tradycji Nippur były zwykle podzielone na sześć części, a pierwsza część, zawierająca listę drzew i drewnianych przedmiotów, przedstawiała główne miary pojemności w zmniejszającym się porządku ich wielkości (Robson 2002, s. 330-332). Kiedy omawiane pojemności były większe (1500-18 000 litrów), przedstawiano je w relacji do pojemności drewnianej łodzi towarowej.

279 giš-ma$_2$-60-gur łódź o pojemności 60 gur (1 gur = c. 300 litrów)
280 giš-ma$_2$-50-gur łódź o pojemności 50 gur
281 giš-ma$_2$-40-gur łódź o pojemności 40 gur
282 giš-ma$_2$-30-gur łódź o pojemności 30 gur
283 giš-ma$_2$-20-gur łódź o pojemności 20 gur
284 giš-ma$_2$-15-gur łódź o pojemności 15 gur
285 giš-ma$_2$-10-gur łódź o pojemności 10 gur
286 giš-ma$_2$-5-gur łódź o pojemności 5 gur
287 giš-ma$_2$-tur mała łódź
(Veldhuis 1997, s. 157)

Ciężary zwykle były zwięźle wprowadzone w sekcję listy zawierającej drzewa i przedmioty drewniane, lecz sekcja poświęcona kamieniom zawierała bardziej rozbudowaną prezentację ciężarów wykonanych z kamienia.

178 na$_4$-1-gú Ciężar 1 talentu
179 na$_4$-50-ma-na Ciężar 50 min
180 na$_4$-40-ma-na Ciężar 40 min
181 na$_4$-30-ma-na Ciężar 30 min
182 na$_4$-20-ma-na Ciężar 20 min
183 na$_4$-15-ma-na Ciężar 15 min
184 na$_4$-10-ma-na Ciężar 10 min
185 na$_4$-5-ma-na Ciężar 5 min
186 na$_4$-3-ma-na Ciężar 3 min
187 na$_4$-2-ma-na Ciężar 2 min
188 na$_4$-1-ma-na Ciężar 1 miny
189 na$_4$-2/3-ma-na Ciężar 2/3 miny
190 na$_4$-1/2-ma-na Ciężar 1/2 miny
191 na$_4$-1/3-ma-na Ciężar 1/3 miny
192 na$_4$-10-gín Ciężar 10 szekli
193 na$_4$-5-gín Ciężar 5 szekli
194 na$_4$-3-gín Ciężar 3 szekli
195 na$_4$-2-gín Ciężar 2 szekli
196 na$_4$-1-gín Ciężar 1 szekla
197 na$_4$-2/3-gín Ciężar 2/3 szekla
198 na$_4$-1/2-gín Ciężar 1/2 szekla
199 na$_4$-1/3-gín Ciężar 1/3 szekla
200 na$_4$-igi-4-gál Ciężar jednej czwartej (szekla)
201 na$_4$-igi-5-gál Ciężar jednej piątej (szekla)
202 na$_4$-22 1/2-še Ciężar 22 1/2 ziaren
203 na$_4$-20-še Ciężar 20 ziaren
204 na$_4$-15-še Ciężar 15 ziaren
205 na$_4$-10-še Ciężar 10 ziaren
206 na$_4$-5-še Ciężar 5 ziaren

206a na_4-3-še Ciężar 3 ziaren
206b na_4-2-še Ciężar 2 ziaren
206c na_4-1-še Ciężar 1 ziarna
(Landsberger i Reiner 1970, s. 60-61; Robson 2002, s. 333-334).

Gdy student zapoznał się z elementarnymi pojęciami jednostek miar i wag przy przepisywaniu metrologicznych fragmentów list leksykalnych, przechodził do studiowania pełnego systemu przedstawionego w standardowych metrologicznych listach jednostek miar długości, powierzchni, objętości, ciężaru i pojemności (Robson 2002, s. 335-337). Obejmowały one metrologiczne jednostki zwykle w następujących zakresach:

Pojemność:	1/3 $sila_3$ - 1 00 00 gur	c. 0.3-65 - milion litrów
Ciężar:	1/2 še - 1 00 gun	c. 0.05 g - 1800 kg
Powierzchnia:	1/3 sar - 2 00 00 bur_3	c. 12 m^2 - 47000 ha
Długość:	1 šu-si - 1 00 danna	c. 17 mm - 650 km

(Friberg 1987-1990, s. 543)

Poniżej podany przykład standardowej listy metrologicznej przedstawia jednostki wagi w porządku wstępującym od 1/2 še (*uṭṭatum*, „ziarno jęczmienia") do 2 gú (*biltum*, „talent"); warto zwrócić uwagę na systematycznie powtarzające się ułamki od 1/3 do 5/6.

Metrologiczna lista jednostek wagi od 1/2 še do 2 gú

1/2 še
1 še
1 1/2 še
2 še
2 1/2
3
itd.

28 še
29 še
igi 6 gál (= 30 še)
igi 4 gál (= 45 še)
1/3 gín (= 60 še)
1/2 gín (= 90 še)
2/3 gín (= 120 še)
5/6 gín (= 150 še)
1 gín (= 180 še)
1 igi 6 gál

1 igi 4 gál
1 1/3 gín
1 1/2 gín
1 2/3 gín
1 5/6 gín
itd.
(Meer 1935, s. 32–33, nr 59; okres wczesnodynastyczny: por. Damerow 1981, s. 83)[22]

Jeden ze starobabilońskich tekstów szkolnych opisujących edukację pisarza poświadcza, że tego rodzaju metrologiczne listy stanowiły element składowy *curriculum* studiów: „Chcę napisać tabliczki: tabliczkę miar od jednego gur jęczmienia aż do sześciuset gur, tabliczkę (ciężarów) od jednego szekla aż do dwudziestu min srebra.... (linie 40-43; tekst w Civil 1985, s. 70, 72).

Poprzez przepisywanie wartości numerycznych miar wagi uczeń zdobywał podstawową znajomość relacji arytmetycznych pomiędzy miarami jak i znajomość całego systemu metrologicznego, który stanowił podstawę każdej innej bardziej skomplikowanej operacji matematycznej. Używając terminologii *Wizji Lewiego* taki pisarski terminator studiował ustalony „porządek" (w. 30; 31, סדך) metrologiczno-arytmetyczny, który był niezbędnym narzędziem w zarządzaniu świątynią i pałacem królewskim.

„Kalkulacja drzewa" w *Wizji* (tab. 1), gdzie dane liczbowe są schematycznie przedstawione w zmniejszającym się porządku ułamków talentu, odzwierciedla podstawowy poziom babilońskiej edukacji skrybalnej w tematycznie uporządkowanych listach leksykalnych. Standardowe listy metrologiczne również zawierają tę samą kolejność cyfr, ale w porządku wstępującym. Należy ponadto dodać, że za wyjątkiem ostatniej wartości w kalkulacji drewna (15 min = 1/4 talentu) ułamki 5/6, 2/3, 1/2, 1/3 (tab. 1, 2, 3 i 5) są najczęściej używanymi liczbami w szkolnych ćwiczeniach pisarzy babilońskich. Pozostała część metrologicznej edukacji Lewiego (tab. 4 i 6) odnoszą się również do ułamków i relacji pomiędzy miarami, są więc ściśle powiązane z całością sekcji metrologicznej. WL 32a-46a jest więc przykładem zbioru ćwiczeń szkolnych sześćdziesiętnego systemu numerycznego zainspirowanego przez babilońską tradycję skrybalną. Ćwiczenia te dotyczą sześćdziesiętnej struktury miar wagi (WL 32a-36; 45-46a) i pojemności (w. 37-44). Podobnie do list leksykalnych, wartości liczbowe nie zawierają całej listy metrologicznych danych, tak jak były one wyczerpująco przedstawione

[22] Fragmenty metrologicznych list znajdują się w: Hilprecht 1906, nr 29, 37, 38; Neugebauer i Sachs 1984, s. 249; „soczewkowe" tablice szkolne z okresu starobabilońskiego zawierające metrologiczne ćwiczenia na ułamkach miar są opublikowane w Al-Fouadi 1979, nr 4, 11, 97, 98, 135, 137, 143.

w standardowych listach metrologicznych w babilońskiej edukacji pisarzy. Ten fakt dodatkowo potwierdza opinię, że ćwiczenia te miały - według zamierzenia autora *Wizji* - zapoznać kapłańskich studentów z podstawowymi jedynie pojęciami systemu metrologicznego i stanowiły początek ich edukacji arytmetycznej, powiązanej z systemem sześćdziesiętnym liczenia. Listy metrologiczne dotyczące miar powierzchni i długości nie znalazły swojego odzwierciedlenia w tym kapłańskim tekście dydaktycznym.

Liczby i nazwy jednostek miar i wag w *Wizji* nie są uszeregowane w kolumny tak jak babilońskie listy leksykalne. Spowodowane to jest z pewnością innego rodzaju materiałem piśmienniczym. Podczas gdy listy metrologiczne przepisywane były na tabliczkach glinianych, ćwiczenia metrologiczne Lewiego powstawały na innym materiale piśmienniczym, jakim była wyprawiona skóra zwierzęca. Innym, ważniejszym z pewnością, faktorem tej zmiany było wkomponowanie ćwiczenia metrologicznego w opis ofiary z pokarmów i nadanie mu formy narracji dydaktycznej. Ta narracja dydaktyczna, mocno wyakcentowana jako taka w w. 13, 15 i 48-50, podkreśla edukacyjny charakter zarówno sekcji metrologicznej (w. 32a-47) jak i całej instrukcji Izaaka (w. 14-50; 51-61). Edukacyjny charakter babilońskich list leksykalnych nie podlega wątpliwości, natomiast niektóre szczegóły przekazu podkreślają dydaktyczną troskę pisarzy o jasność przekazu. Przykładowo należy zwrócić uwagę, że sekcje metrologiczne w listach leksykalnych były przedstawiane w odniesieniu do pojemności łodzi towarowej, z pewnością z przyczyn pedagogicznych. Ponadto podobna kontekstualizacja metrologicznych terminów i numerycznych danych miała miejsce w przykładach prawnych kontraktów studiowanych przez pisarskich terminatorów w Nippur (Robson 2002, s. 337). Niektóre sumeryjskie kompozycje literackie, studiowane w pisarskich szkołach starobabilońskich (*edubba*), przedstawiały metrologiczne terminy i liczby jako nieodłączny element ich narracji (Robson 2002, s. 350-352). Podobna motywacja pedagogiczna i literacka z pewnością przyświecała autorowi tego aramejskiego dzieła kapłańskiego i zadecydowała o wkomponowaniu ćwiczenia metrologicznego w opis ofiary pokarmowej. To literackie posunięcie sugerowało również kapłańskim terminatorom konieczność studiowania systemu metrologiczno-arytmetycznego dla poprawnego wykonywania kapłańskich czynności.

Kilka innych elementów tekstu *Wizji* potwierdza poprawność tej interpetacji. Na początku sekcji metrologicznej w wersecie 31 Izaak zachęca Lewiego, aby w wykonywaniu posługi kapłańskiej postępował według ustalonego porządku, zgodnie z miarą i wagą, i by jego kalkulacja, dotycząca drewna potrzebnego do ofiary, była dokładna. Aramejski termin חושבן (kalkulacja, rachunek) jednoznacznie wskazuje na charakter przekazywanej wiedzy - jej podstawą jest aryt-

metyczna kalkulacja zgodna z zasadami metrologicznymi systemu, który jest następnie przedstawiony w w. 32a-47. Redakcyjny dodatek do instrukcji Izaaka (w. 51-61) zachował tłumaczenie greckie aramejskiego terminu, λογισμός (WL 52), który jednoznacznie ukazuje, że grecki tłumacz zrozumiał aramejski tekst jako odnoszący się do arytmetycznego procesu kalkulacji.

W WL 32a-36 autor dodał drugą kolumnę zawierającą wielokrotności miny w odniesieniu do ciężaru drewna potrzebnego do spalenia tłuszczu danego zwierzęcia ofiarniczego (tab. 1). Wartości numeryczne tej kolumny pozostają w relacji numerycznej 1:10 w stosunku do pierwszej kolumny zawierającej ułamki jednego talentu. Znaczy to, że drewno przeznaczone do spalenia tłuszczu stanowi dziesiątą część ilości drewna potrzebnego do spalenia danego zwierzęcia ofiarniczego. Relację tę można wyrazić słownie w języku aramejskim jak i hebrajskim terminem מעשר, który w języku Starego Testamentu oznacza dziesięcinę przyznawaną przez Izraelitów lewitom (Lb 18, 21. 24). Lewici z kolei wydzielali dziesiątą część z tej dziesięciny kapłanom (Lb 18, 28). W wersecie 9 *Wizji* Jakub przeprowadza w Betel kapłańską konsekrację Lewiego, a częścią rytu konsekracji jest przyznanie Lewiemu dziesięciny (מעשר) jako kapłanowi rozpoczynającemu swoją posługę. Ustanowienie więc relacji 1:10 pomiędzy drewnem przeznaczonym dla tłuszczu i drewnem przeznaczonym dla mięsa zwierzęcia ofiarniczego sugeruje liczbowe powiązanie dziesiątej części/dziesięciny zarówno z tradycją biblijną jak i z treścią *Wizji*, gdzie Lewiemu wydzielona jest dziesięcina jako element konstytutywny rytu konsekracji kapłańskiej. Autor *Wizji* sugeruje więc ścisłe powiązanie pomiędzy sprawowaniem przez Lewiego posługi kapłańskiej a znajomością relacji arytmetycznych opisanych w dydaktycznej instrukcji Izaaka.

Interpretacja ta potwierdza raz jeszcze stwierdzenie, że ilość drewna w w. 32a-36 przypisana ofiarniczemu zwierzęciu i tłuszczowi tegoż zwierzęcia jest częścią literackiej strategii autora *Wizji*, który opisał nie tyle konkretny ryt ofiarniczy, ile przedstawił proste ćwiczenia metrologiczne i arytmetyczne wpisane w kontekst ofiary pokarmowej, która towarzyszy ofierze całopalnej. Tradycja biblijna nie wprowadza rozróżnienia pomiędzy drewnem potrzebnym do spalenia danego zwierzęcia a drewnem potrzebnym dla jego tłuszczu. Tłuszcz zwierzęcia jest ofiarowany razem z mięsem w ofierze całopalnej, stanowi natomiast główną część ofiary spalanej na ołtarzu w rycie ofiar komunii (שלמים, por. Kpł 3, 1-17). Tłuszcz ofiary komunii jest spalany wraz z ofiarą całopalną (por. Kpł 3, 5). Wszelki tłuszcz zwierząt ofiarniczych oraz krew przynależą do Boga, i z tego powodu nie wolno ich spożywać (por. Kpł 3, 16b-17; 7, 22-27; WL 56).

Metrologiczne listy z ułamkami hieratycznymi i cyframi w tradycji starożytnego Egiptu spisane na fragmentach glinianych naczyń w Kadesz Barnea świadczą, że egipska tradycja metrologiczna była obecna na obrzeżach Izraela

w VII wieku prz. Chr.[23] Metrologiczne listy jednakże, które zawarte są w WL 32a-47, jednoznacznie wskazują na babilońską inspirację systemu sześćdziesiętnego oraz na babilońskie praktyki dydaktyczne używane w profesjonalnym kształceniu pisarzy.

*

Obecność metrologicznego ćwiczenia inspiracji babilońskiej w aramejskim dokumencie dydaktycznym z III wieku prz. Chr. wskazuje, że babilońska tradycja skrybalna wywarła silny wpływ na wykształcenie lewickich kapłanów. Tradycja babilońska została przeszczepiona na grunt kultury i religii Izraela poprzez odwołanie się do autorytetu patriarchalnego w Izraelu. Izaak jest nauczycielem Lewiego, który został przedstawiony jako gorliwy student kapłańskiego rytu i związanego z nim systemu miar i wag. W ten sposób elementy kultury babilońskiej stają się prawomocną częścią religii i tradycji dydaktycznej Izraela. Czasy Ezdrasza i Nehemiasza, Żydów babilońskich przybywających jako namiestnicy do perskiej prowincji Judei, są najprawdopodobniej okresem, w którym to przenikanie kulturowe się rozpoczęło. W poemacie mądrościowym, w którym Lewi zwraca się do swoich synów/uczniów w końcowej części całego dokumentu (WL 82-98), sztuka pisarska (ספר, w. 88, 90, 98), wykształcenie (מוסר) i mądrość (חוכמה) przedstawione są jako ideał dla kapłańskich terminatorów, który powinni ucieleśniać w swoim życiu i przekazywać swoim synom/uczniom. W ten sposób chwalebna przyszłość w roli kapłanów, sędziów, a nawet królów będzie im zapewniona (WL 98, 99-100).

BIBLIOGRAFIA

A l - F o u a d i Abdul Hadi (1979). *Lenticular Exercise School Texts, Part 1*. Texts in the Iraq Museum 10. Baghdad: Ministry of Culture and Arts.

C a v i g n e a u x Antoine (1980-1983). Lexikalische Listen. W: *Reallexikon der Assyriologie*. Bd. 6. Red. Erich Ebeling i in. Bd. 1-8. Berlin: W. de Gruyter s. 609-641.

C h a r l e s Robert Henry, C o w l e y Arthur (1907). *An Early Source of the Testaments of the Patriarchs*. „Jewish Qarterly Review" 19 s. 566-583.

C i v i l Miguel (1985). Sur les „livres d'écolier" à l'époque paléo-babylonienne. W: *Miscellanea babylonica: Mélanges offerts à Maurice Birot*. Red. Jean-Marie Durand i in. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations s. 67-78.

[23] Por. Davies 1991, nr 9.003-9.006; Lemaire 1983, s. 302-326.

C r e n s h a w James L. (1998). *Education in Ancient Israel: Across the Deadening Silence.* Anchor Bible Reference Library. New York: Doubleday.

D a m e r o w Peter (1981). Die Entstehung der arithmetischen Denkens: Zur Rolle der Rechenmittel in der altägyptischen und der altbabylonischen Arithmetik. W: *Rechenstein, Experiment, Sprache: Historische Fallstudien zur Entstehung der exakten Wissenschaften.* Red. Peter Damerow i in. Stuttgart: Klett-Cotta s. 11-113.

D a v i e s Graham I. (1991). *Ancient Hebrew Inscriptions: Corpus and Concordance.* Cambridge: Cambridge University Press.

de J o n g e Marinus, H o l l a n d e r Harm W. i in. (1978). *The Testaments of the Twelve Patriarchs: A Critical Edition of the Greek Text.* Pseudoepigrapha Veteris Testamenti Graece 1. 2. Leiden: Brill.

D e m s k y Aaron (1990). The Education of Canaanite Scribes in the Mesopotamian Cuneiform Tradition. W: *Bar-Ilan Studies in Assyriology Dedicated to Pinÿas Artzi.* Red. Jacob Klein i in. Bar-Ilan Studies in Near Eastern Languages and Culture. Ramat Gan: Bar-Ilan University Press s. 157-170.

D r a w n e l Henryk (2004). *An Aramaic Wisdom Text from Qumran: A New Interpretation of the Levi Document.* Supplements to the Journal for the Study of Judaism 86. Leiden: E. J. Brill.

— 2006a. Priestly Education in the *Aramaic Levi Document* (*Visions of Levi*) and *Aramaic Astronomical Book* (4Q208-211). „Revue de Qumran" [w druku].

— 2006b. The Literary Form and Didactic Content of the *Admonitions (Testament) of Qahat.* W: *From 4QMMT to Resurrection: Mélanges qumraniens en hommage à Émile Puech.* Red. Florentino García Martínez i in. Studies on the Texts of the Desert of Judah 61. Leiden: Brill s. 55-73.

E n g l u n d Robert K., N i s s e n Hans Jörg i in. (1993). *Die lexikalischen Listen der archaischen Texte aus Uruk.* Archaische Texte aus Uruk 13. Berlin: Gebrüder Mann Verlag.

F r i b e r g Jöran (1987-1990). Mathematik. W: *Reallexikon der Assyriologie.* Bd. 8. Red. Erich Ebeling i in. Bd. 1-8. Berlin: W. de Gruyter s. 531-585.

G a r c í a M a r t í n e z Florentino, T i g c h e l a a r Eibert J. C. (2000). 4QAstronomical Enoch a-b ar. W: *Qumran Cave 4 - XXVI: Cryptic texts and Miscellanea, Part 1.* Red. Stephen J. Pfann i in. Discoveries in the Judaean Desert 36. Oxford: Clarendon s. 95-171.

H a r a n Menahem (1988). On the Diffusion of Literacy and Schools in Ancient Israel. W: *Congress Volume Jerusalem 1986.* Red. John A. Emerton. Supplements to Vetus Testamentum 40. Leiden: E. J. Brill s. 81-95.

H i l p r e c h t Hermann V. (1906). *Mathematical, Metrological and Chronological Tablets from the Temple Library of Nippur.* The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A: Cuneiform Texts 20/1. Philadelphia: Department of Archaeology, University of Pennsylvania.

K r e c h e r Joachim (1969). Schreiberschulung in Ugarit: Die Tradition von Listen und sumerischen Texten. „Ugarit-Forschungen" 1 s. 131-158.

K u g l e r Robert A. (1996). *From Patriarch to Priest: The Levi-Priestly Tradition from Aramaic Levi to Testament of Levi.* Early Judaism and its Literature 9. Atlanta, Ga.: Scholars Press.

L a n d s b e r g e r Benno, R e i n e r Erica (1970). *The Series HAR-ra = hubullu: Tablets XVI, XVII, XIX and Related Texts.* Materials for the Sumerian Lexicon 10. Roma: Pontificium Institutum Biblicum.

L e m a i r e André (1981). *Les écoles et la formation de la Bible dans l'ancien Israël.* Orbis Biblicus et Orientalis 39. Fribourg/Göttingen: Éditions Universitaires/Vandenhoeck & Ruprecht.

— 1983. L'ostracon paléo-hebreu n°6 de Tell Qudeirat (Qadesh-Barnéa). W: *Fontes atque pontes: Eine Festgabe für Hellmut Brunner.* Red. Manfred Görg. Ägypten und Altes Testament 5. Wiesbaden: Otto Harrassowitz s. 302-326.

M e e r Petrus Emmanuel van der (1935). *Textes scolaires de Suse.* Mémoires de la Mission archéologique de Perse 27. Paris: Leroux.

M ę d a l a Stanisław (1994). *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej.* Biblioteka Zwojów: Tło Nowego Testamentu 1. Kraków: Enigma.

M i l i k Józef T. (1976). *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumran Cave 4.* Oxford: Clarendon.

M u c h o w s k i Piotr (2000a). *Rękopisy znad Morza Martwego: Qumran – Wadi Murabba'at – Masada - Nachal Chewer.* Biblioteka Zwojów: Tło Nowego Testamentu 5. Kraków: Enigma.

— (2000b). *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego.* Biblioteka Zwojów: Tło Nowego Testamentu 7. Kraków: Enigma.

N e m e t - N e j a t Karen R. (1993). *Cuneiform Mathematical Texts as a Reflection of Everyday Life in Mesopotamia.* American Oriental Series 75. New Haven, Conn.: American Oriental Society.

N e u g e b a u e r Otto, S a c h s Abraham (1984). Mathematical and Metrological Texts. „Journal of Cuneiform Studies" 36 s. 243-251.

N i s s e n Hans J. (1981). Bemerkungen zur Listenliteratur Vorderasiens im 3. Jahrtausend (gesehen von den Archaischen Texten von Uruk). W: *La lingua di Ebla: Atti del Convegno Internazionale (Napoli, 21-23 aprile 1980).* Red. Luigi Cagni. Istituto Universitario Orientale, Seminario di Studi Asiatici 14. Napoli s. 99-108.

N i s s e n Hans J., E n g l u n d Robert (1993). *Archaic Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East.* Tłum. Paul Larsen. Chicago and London: The University of Chicago Press.

P a s s H. L., A r e n d z e n J. (1900). Fragment of an Aramaic Text of the Testament of Levi. „Jewish Qarterly Review" 12 s. 651-661.

P u e c h Émile (1988). Les écoles dans l'Israël préexilique: données épigraphiques. W: *Congress Volume Jerusalem 1986.* Red. John A. Emerton. Supplements to Vetus Testamentum 40. Leiden: E. J. Brill s. 189-203.

— 2001. *Qumrân Grotte 4 - XXII: Textes araméens. Première partie: 4Q529-549.* Discoveries in the Judaean Desert 31. Oxford: Clarendon.

R o b s o n Eleanor (2002). More than Metrology: Mathematics Education in an Old Babylonian Scribal School. W: *Under One Sky: Mathematics and Astronomy in the Ancient Near East.* Red. John M. Steele i in. Alter Orient und Altes Testament 297. Münster: Ugarit-Verlag s. 325-365.

S c o l n i c Benjamin E. (1995). *Theme and Context in Biblical Lists.* South Florida Studies in the History of Judaism 119. Atlanta, Ga.: Scholars Press.

S t o n e Michael E., G r e e n f i e l d Jonas C. (1996). 4Q213 and 214. W: *Qumran Cave 4: XVII. Parabiblical Texts, Part 3.* Red. G. Brooke *et al.* Discoveries in the Judaean Desert 22. Oxford: Clarendon s. 1-72, pls. I-IV.

W r i g h t W. (1871). *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum Acquired since the Year 1838: Part II.* London: Gilbert and Rivington.

PRIESTLY EDUCATION IN ISRAEL IN THE CONTEXT OF BABYLONIAN SCRIBAL TRADITION (*VISIONS OF LEVI* 24; 31–47)

S u m m a r y

The *Visions of Levi*, also called *Aramaic Levi Document*, contains in the description of the meal offering (vv. 32a-47) an unusual set of numerical entries. Upon a closer scrutiny there appears that these numbers are inspired by the lexical lists that served in the Babylonian education of scribal apprentices already in the third and second millenium B. C. The Levitical composer of the *Visions*

must have been acquainted with the Babylonian tradition and used it successfully for the education of priests in 3rd century B. C. Israel. There remains no doubt therefore that Babylonian didactic tradition has been incorporated into the priestly curriculum of studies in Israel, and Levi, patriarch of the priestly tribe, becomes the first student of these topics.

Summarized by Henryk Drawnel SDB

Słowa kluczowe: edukacja babilońska, edukacja kapłańska, Lewi, Qumran, literatura apokryficzna ST.

Key words: Babylonian education, Levitical education, Levi, Qumran, pseudepigraphic literature of the OT.